

УДК 930.1(47):94(477)"1663"(045)

С. Тарасов, канд. іст. наук
Маріупольський державний університет, Маріуполь**НІЖИНЬСЬКА РАДА 1663 Р. В РОСІЙСЬКІЙ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ***Аналізуються концепції російських дореволюційних істориків які досліджували події Чорної ради 1663 р.**Ключові слова: Руїна, Лівобережжя, Ніжинська рада 1663 р., російська історіографія.*

Сумним та тривалим наслідком Руїни став розкол єдиної козацької держави на дві ворожих державних створення. Фактично це склалося після катастрофи російського війська під Чудновом у 1660 р. Але юридично розкол України був оформлений в декілька етапів. Віхами цього трагічного шляху стали Ніжинська рада 1663 р., Андрусівське перемир'я 1667 р., та Вічний мир 1686 р. Значення Чорної ради 1663 р. перед усім в тому, що Лівобережжя отримало свого офіційного гетьмана, і того часу протягом багатьох років в Україні одночасно було два гетьмана.

Як відомо, боротьба за владу між трьома претендентами завершилася на славнозвісній "Чорній раді" 1663 р., що відбулася у Ніжині. Причому переможець І. Брюховецький жорстоко розправився зі своїми противниками.

Слід звернути увагу на те, що події Чорної ради 1663 привернули пильну увагу російської історіографії. Серед вчених, що досліджували боротьбу між претендентами були С. Соловйов, Г. Карпов, Д. Іловайський, В. Пічета, О. Востокова, М. Покровський.

Події Руїни у другій половині XVII ст. визначили історичну долю України на декілька століть, і нині, коли історичне завдання створення Української національної держави вирішене, велике наукове та практичне значення має аналіз попередніх спроб створення та збереження держави, та причин їхньої невдачі. А як було зазначено раніше Чорна рада мала свої важливі наслідки. Слід зазначити, що узагальнення, зроблені російськими вченими у XIX ст., продовжують виявлятися у російській масовій свідомості до нашого часу. Указані чинники обумовлюють актуальність теми статті. Серед наукових праць останніх років, присвячених періоду, що цікавить нас слід назвати ґрунтовну монографію Т. Яковлевої "Руїна Гетьманщини" [9]. Але російські історичні праці, що були присвячені Чорній раді 1663 р. до нашого часу не ставали об'єктом спеціального дослідження.

Таким чином, постає таке завдання:

– проаналізувати пояснення подій та значення Чорної ради 1663 р. російською дореволюційною історіографією.

Події Ніжинської ради коротко описані С. Соловйовим. Історик намагався при цьому уникати висновків. Втім, він оцінював страту Я. Сомка та В. Золотаренко як розправу над переможеними [8, с.113]. Так само вважав Д. Іловайський, який порівнював видачу переможених І. Брюховецькому з видачею І. Іскри і В. Кочубея І. Мазепі. Таку поведінку урядових агентів дослідник пояснював нездатністю розібратися в українських "відносинах та особах" [2, с. 224]. При опису Ніжинської ради Д. Іловайський використовував щоденник П. Гордона, в якому страта полковників була прямо названа "незаслуженою" [2, с. 223-224]. В. Пічета охарактеризував суд на Я. Сомком як "скорий, але неправий" [6, с.131].

Г. Карпов, учень С. Соловйова, відзначив, що Ніжинська рада викликала гнітюче враження навіть у сучасників, що звикли до кривавих сцен. Історик віддавав належне князю Д. Великому-Гагіну: наказного гетьмана він на розправу не видав [3, с.97-102]. Відповідальність за це ніс "добросердний уряд тішайшого царя", як висловився історик [5, 102]. На думку дослідника, москов-

ські державні діячі сподівалися, що з загибеллю цілої партії припиняться "малоросійські смути" [3, с. 102]. А що стосується І. Брюховецького, то історик вважав, що у Москві вирішили підтримати його з тих же міркувань, з яких зробили ніжинського протопопа Максима Филімоновича єпископом. Будучи завдяченим цареві, запорозький претендент з "нескінченого відчуття вдячності" повинен був стати вірним слугою своєму благодійнику. На думку дослідника, у І. Брюховецького було мало шансів самостійно отримати перемогу у боротьбі за булаву [3, с. 41]. Як і С. Соловйов, Г. Карпов підкреслював ту роль, яку зіграв єпископ Мефодій (Филімонович) у видачі наказного гетьмана та його прихильників. До речі, з цією місією до Москви вирушив С. Адамович, який пізніше грав значну роль [8, с.113; 3, с. 98-99].

Слід звернути увагу, на ту обставину, що Г. Карпов був людиною дуже реакційних поглядів, і намагався, де це було можливо виправдати царську політику. Проте не можна казати, що кажучи про царя Олексія Михайловича та його уряд він завжди був апологетом. Іноді він дозволяв собі навіть іронізувати над їхніми політичними помилками [3, с. 200].

Г. Карпов дав характеристику джерел, що містять відомості про ніжинську раду. Належить звернути увагу на те, що, з усіх джерел української історії найбільш достовірними Г. Карпов вважав державні документи, що зберігалися у російських архівах. Але папери Д. Великого-Гагіна збереглися лише у декількох уривках. Неофіційні джерела – мемуари сучасників подій: "Літопис Самовидця" та "Щоденник" П. Гордона. І "Самовидець" і П. Гордон не були свідками подій, але відомості отримали від очевидців. Розповіді "Самовидця" та "Щоденника" П. Гордона дуже схожі не тільки у спільних речах, але і у деяких подробицях. Але автор "Літопису Самовидця", на думку Г. Карпова, був прихильником Я. Сомка, а тому зображав події у тому виді, у якому бажав їх бачити наказний гетьман. П. Гордон був об'єктивним, але робив припущення про події, що були йому в точності невідомі [3, с. 86].

Для О. Востокова Ніжинська рада була цікава як прояв боротьби партій у тогочасній Україні. Ці партії, за словами історика, не були політичними. Боротьба велася не між прихильниками Росії та Польщі, і не за збереження козацьких привілеїв. Це була особиста боротьба претендентів на посаду гетьмана. Як визначав учений, боротьба була загострена тим, що та сторона, яка прогала, втрачала усе [1, с.125]. За даними історика, Я. Сомко, який не був упевнений у своїй перемозі на виборах, намагався уникнути ради, розв'язавши воєнні дії. Він навіть прикликав П. Тетерю на Лівобережжя [1, 132]. Коли ж було з'ясовано, що ради не уникнути, Я. Сомко почав покладати надію на перевагу своїх семи добре озброєних полків над натовпом, що підтримував І. Брюховецького [1, с.133]. Як бачимо, О. Востоков не вважав Я. Сомка такою невинною жертвою, хоч і він відзначив роль Мефодія в забрудненні наказного гетьмана перед урядом [1, с.130].

М. Покровський вважав, що події у Ніжині, були переворотом, підготовленим та проведеним за ініціативою царського уряду. Під видом демократичної "чорної"

ради був підготовлений погром старшини низами козацтва. "Козацька демократія виставила кандидатом у гетьмани І. Брюховецького, який відразу став і офіційним кандидатом московського уряду..." [7, с. 66]. Як відзначив історик, рядові козаки, що були до того прихильниками Я. Сомка, перейшли на бік І. Брюховецького, тому що зробили вибір між кандидатом старшини та кандидатом "черні". І кандидат Запорожжя був гідний вибору, віддавши на пограбування старшинське майно, а саму старшину на розправу [8, 67]. Як бачимо, М. Покровський не поділяв тезу С. Соловйова, В. Ключевського та Д. Іловайського про те, що московські державні діячі відчували себе в Україні "як у темному лісі" [8, с. 94, 4, с. 112-113; 2, с. 224]. Навпаки, за його думкою, царський уряд чудово розбирався у питанні, хто є прихильником Москви, а хто може бути потенційним противником.

В. Пічета оцінював прихід І. Брюховецького до влади так як і М. Покровський. "Перемога Москви була повна, – зазначив дослідник, – проте від неї погано прийшлося козацькій старшині" [6, с. 131].

Підбиваючи підсумок, ми можемо констатувати, що більшість російських істориків пояснювала продовження "Малоросійської смуги" незадоволенням української старшини тим становищем, яке склалося, та нездатністю московських державних діячів розібратися у внутрішніх справах України. Однак, деякі вчені у передреволюційній час (М. Покровський, В. Пічета) зробили висновок, що Москва проводила у Гетьманщині, добре продуману політику, дбаючи про свою мету. Вони вважали, що царський уряд дуже вміло грав на суперечностях у Українському суспільстві. На думку О.Востокова, боротьба партій на Лівобережжі була не боротьбою політичних програм, а лише боротьбою претендентів. З цим твердженням можна погодитися лише частково. Якщо боротьба між Я.Сомком та В.Золотаренком дійсно була лише сутичкою двох претендентів, зі схожими

політичними поглядами, то сутичка останніх з І. Брюховецьким була вже боротьбою двох політичних програм. Г.Карпов, як ми зазначили раніш, цілком справедливо звернув на це увагу. Якщо Я.Сомко та В.Золотаренко намагалися використати підтримку старшини, то І.Брюховецький прагнув, і як виявилось ні без успіху, опертися на козацьку голоту, та на нижчі верстви українського суспільства, та на підтримку Москви. І хоч гасла з якими І.Брюховецький йшов до влади були, без сумніву, демагогічними, йому все ж довелося їх виконувати, хоч би частково. Згадаємо, наприклад, погром старшини та ті поступки уряду, які гетьман зробив під час свого візиту до Москви у вересні-жовтні 1663 р.

Для подальших досліджень науковий інтерес становить вивчення чорнових варіантів праць вказаних дослідників, за умовою збереження їх в архівах, з метою точнішого встановлення ходу думок істориків.

Список використаних джерел

1. Востоков А. Нежинская рада 1663 года // Киевская старина. – 1888. – Т. XXI. – Май. – С. 125-139.
2. Иловайский Д.И. История России. Отец Петра Великого: Алексей Михайлович и его ближайшие преемники. – М., 1996.
3. Карпов Г.Ф. Киевская митрополия и московское правительство во время соединения Малороссии с Великою Россиею. – Статья третья: Мефодий Филимонович. Епископ Мстиславский и Оршанский, блюститель Киевской митрополии. (1661-1668 года). – М., 1876.
4. Ключевский В.О. Сочинения в 9 т. Т. III. Курс русской истории. – Ч. 3. – М., 1988.
5. Павлицев Н.И. Польская анархия при Яне-Казимире и война за Украину. – Т. II. Царствование Яна-Казимира. 1648-1668. – Спб., 1887.
6. Пічета В.И. Внешняя политика России // Три века / Сост.: А.М. Мартышкин, А.Г. Свиридов. – Т. II. – М., 1991.
7. Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен. – Т. III. – М., 1911.
8. Соловьев С.М. Сочинения в 18 кн. – Кн. 6. История России с древнейших времен. – Т. 11-12. – Кн. VI. – М., 1990.
9. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. – К., 1998.

Надійшла до редколегії 29.05.13

С. Тарасов, канд. ист. наук

Мариупольский государственный университет, Мариуполь

НЕЖИНСКАЯ РАДА 1663 Г. В РОССИЙСКОЙ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Анализируются концепции русских дореволюционных историков изучавших события Чёрной рады 1663 г.

Ключевые слова: Руина, Левобережье, Нежинская рада 1663 г., русская историография.

S. Tarasov, Ph.D. in History

Mariupol State University, Mariupol

NIZHIN RADA OF 1663 IN THE PRE-REVOLUTIONARY RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

Analyzes the concept of pre-revolutionary Russian historians who have studied the events of Nizhin Rada 1663.

Key words: Ruyina, Left-Band Ukraine, Nizhin Rada of 1663, Russian historiography.

УДК 930.1(477+470+571):94(477)"16".001.4

Т. Чухліб, д-р іст. наук, пров. наук співроб.
Інститут історії України НАН України, Київ

"РУІНА" ЯК ІСТОРИЧНИЙ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТЕРМІН: ПРОБЛЕМА РІЗНОЧИТАННЯ

У статті досліджується проблеми функціонування в українській та російській історичній науці терміну "Руїна". Стверджуються, що даний популярний термін не зовсім відповідає історичним реаліям другої половини XVII ст. та має неоднозначне трактування в історіографії.

Ключові слова: "Руїна", Українська козацька держава, Правобережна Україна, Лівобережна Україна, гетьманська влада. Микола Костомаров, історіографія.

Майже десятиліття тому на сторінках академічного видання "Україна в Центрально-Східній Європі" ми вже намагалися започаткувати наукову дискусію стосовно вживання терміну "Руїна" як в українській так і російській історіографії [25]. Поза тим, заклик розпочати широ-

ку полеміку відносно різночитання цього, на нашу думку, "історико-романтичного" означення, активно підтримала лише професор Тетяна Таїрова-Яковлева з Санкт-Петербурга [32]. Що й не дивно, адже написання нею та видання в Україні двох ґрунтовних монографій,